

9. Ipar

LUX GÁBOR

Területi kihívás: Erősödő nemzetköziesedés mellett térben egyenlőtlen újraparosodás és a perifériák funkcióvesztése figyelhető meg

A 2008-as válság utáni évtizedben az ipar területi átalakulását elsősorban a hazai iparosodási folyamatok folyamatossága és felerősödése határozta meg. Már az 1990-es évek második felétől jelentőssé, majd az ezredforduló után dominánssá vált a külföldi működő tőke által vezérelt iparfejlődés; közhelynek számít az ipar dualitása, a hazai és nemzetközi vállalatok, gazdasági hálózatok közötti tartós és jelentős hatékonysági rés, amely területi dimenzióban, eltérő léptékekben is jelentkezik (Barta 2002; Kiss 2010). A külföldi működő tőke térformáló szerepét hosszú távra eldöntötte, hogy a hazai nagyvállalatok túlélési rátája igen alacsony volt; a külföldi tőkével nem állnak szemben sem a kelet-ázsiai országokra jellemző erős nemzeti bajnok nagyvállalatok, sem az egyes nyugati államokban (Németország, Ausztria, Észak-Olaszország) élő kis- és középvállalati hálózatok vagy klaszterek. A feldolgozóipar így a magyar gazdaság legerősebb nemzetközi integrációt mutató szegmensévé vált.

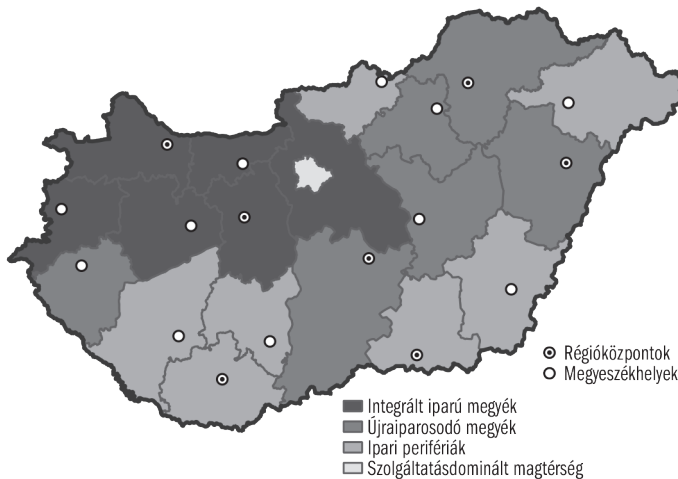
Bár a hazai vállalkozások megerősítése megjelent az újjáéledő hazai iparpolitika gondolkodásában, az ipar nemzetköziesedése az évtized során is folytatódott. A folyamat mértékét mutatja, hogy Barta (2002) adatai szerint 1997-ben 33%-os volt a külföldi működő tőke aránya a GDP előállításában; Nölke és Vliegthart (2009) szerint 2007-ben már 52% (jócskán megelőzve a fejlett gazdaságok többségét is – Ausztria értéke 23%, Németországé csak 16%). A hazai vállalatokat ismét megrostáló válsággal a feldolgozóipar bruttó hozzáadott értékének külföldi működőtőke-hányada 2008 és 2016 között 59,9%-ról 68,4%-ra emelkedett. Magyarországon, mint a visegrádi országokban általában, függő piacgazdasági modell alakult ki (Nölke, Vliegthart 2009), amely eltér mind az angolszász, mind a kontinentális (pl. német) országok versenyképességi modelljétől. A modell előnyei mellett jelentős mellékhatásokkal és használdozati költségekkel jár, és hosszú távon fenntarthatósági problémákkal küzd (Lux 2017; Lux, Páger, Kovács 2020).

A külföldi működő tőkén alapuló ipar konszolidációjával párhuzamosan viszonylagos stabilitás jellemezte a korábban jelentősen zsugorodó hazai tulajdonú közép-vállalatok és az általuk foglalkoztatottak számát, bár e folyamat mögött jelentős

területi különbségek mutathatók ki: Közép-Magyarország és Közép-Dunántúl az átrendeződés nyertesei, míg az eleve kevésbé fejlett Dél-Dunántúl, Dél-Alföld és Észak-Magyarország a vesztesei között található. Mellettük azonban ott található Nyugat-Dunántúl, amely közvetett bizonyítékot szolgáltat a külföldi működő tőke kizorító hatására: a hatékony nyugati céghálózatok könnyen legyőzik hazai versenytársaikat, elszívják növekedési erőforrásaikat, különösen az ipari versenyképesség mai kulcs tényezőjét, a képzett munkaerőt. Fontos kérdés ez: a középvállalkozások kulcs szereplők a lokális terek iparfejlődésében, tartós tőkefelhalmozásukban, s a külföldi működő tőkén alapú fejlődési pálya alternatívájaként is – túlélésük, illetve növekedésük a jövő évtized kulcskérdése lesz.

A külföldi működő tőke által formált ipari tér az elmúlt évtizedben megerősítette az eleve iparosodott, jó tényezőellátottságú, illetve a nyugati ipari hálózatokhoz közeli térségeket, amelyek így hosszú távú előnyökre tettek szert. A központi régió részben vállalatok hazai vagy regionális döntésközpontjaként, kapcsolódó üzleti szolgáltatások nyújtójaként játszik szerepet (Gál, Marciniak 2020), de hazánk mindmáig legtöbb embert foglalkoztató, néhány magas hozzáadott értékű iparágában, pl. a gyógyszer- és műszeriparban meghatározó iparvidékeként is. Voltaképpen a feldolgozóipar sikeres terei a német ipar által „belakott”, Csehországot, Délnyugat-Lengyelországot és Nyugat-Szlovákiát is magában foglaló közép-európai feldolgozóipari integrációs zóna nyúlványaként működnek (9.1. ábra).

9.1. ábra: A magyar ipar térszerkezete a 2010-es években

Forrás: Nemes Nagy, Lőcsei (2015), Lengyel et al. (2016) és Lux (2017) tipológiai alapján a szerző szerkesztése.

A külföldi működő tőke terjedését a válság utáni években Közép-Európa-szerte elsősorban nem az új telephelyek keresése, hanem a reinvesztíciós tevékenység, a meglévő rendszerek konszolidációja és a mélyebb területi beágyazódás jellemzi (Galgóczi et al. 2015; Józsa 2019). Ez kedvező jelenség is, mert hosszú távú berendezkedésre utal, de kevésbé ígéretes az aluliparosodott, iparukat elvesztett vagy a növekedésből kimaradó térségek számára. Ugyanakkor a képzett munkaerő, kiaknázható helyi ipari hálózatok, képzési rendszerek és egyéb, helyspecifikus telepítési tényezők az egész makrorégióban vonzóvá tesznek korábbi válságtérségeket, ismét felértékelve Észak-Magyarország iparvárosait, illetve egyes alföldi megyéket. A jó megközelíthetőségnél hosszabb távon fontosabb tőkevonzó erő a jó lokális környezet, a területi tőkével való ellátottság (Rechnitzer 2016; Rechnitzer, Fekete 2019).

Az évtizedben lezajló, a korábbi tőkebeáramlási folyamatoknál lassabb piacvezérelt újraiparosodás új nyertesei között kiemelhető Kecskemét és Debrecen vonzáskörzete, ahol a Mercedes- és a leendő BMW-beruházás keltette pozitív külső sokk, a korábbi termelési hagyományok újszerű kiaknázása, valamint a kedvező intézményi környezet a külföldi beruházókat és a hazai vállalkozásokat is kedvező helyzetbe hozza. Ezek a városok a 2010 után kibontakozó iparpolitika fő kedvezményezettjei (a területhasználati vonatkozásokról lásd Farkas, Hoyk 2020). Ez a növekedési irány a korábbinál komolyabb belső erőforrásokat igényel; csak megalapozó, a kedvező ipari környezet alapjait lerakó beruházások segítségével fenntartható.

A területi átalakulás veszteségei között különös jelentőséggel bír az ipari növekedési zónákon kívüli kis- és középvárosok dezindusztrializációja, amely nem megújult gazdaság szerkezethez, hanem a gazdasági központoszerep elvesztéséhez és az ipari hálózatok megszűnéséhez vezetett. A folyamat nagy része az 1990-es években lejátszódott, de ellenszert nem sikerült megtalálni, és a fejlesztéspolitika valójában nem is keresett a folyamatra iparpolitikai választ. A „homogén” ipari perifériák nemcsak gazdasági erejüket, hanem humán tőkéjüket is elveszítették. Homogenitásukat az a körülmény határozza meg, hogy ma (már) nem rendelkeznek olyan iparági specializációkkal, termelési hálózatokkal, amelyek az olcsó telephelykínálatnál és a képzetlen munkaerőnél többet nyújtanának az ipari versenyben. A korábban még részlegesen érvényesíthető költségelőnyök a globális verseny és a reálbér-emelkedés eredményeként nem jelennek kiutat; sőt, az alacsony bérek ösztönzik a helyben lakók elvándorlását (belső és külső migráció) és a gazdasági tér kiüresedését, funkcióvesztését.

Jelenleg az ország új ipari perifériáit a déli és keleti határszél íve, valamint Nógrád megye alkotják; itt rendre alacsony ipari foglalkoztatási rátát és kedvezőtlen termelékenységi mutatókat találunk. Az elmaradott térségek mellett hazánk hagyományos vidéki egyetemi városainak – Pécs, Szeged és a közelmúltig Debrecen – egyike sem volt képes az új ipari növekedés magjává válni, mivel ehhez most már vállalatok mellett képzési intézményekkel, kiegészítő szolgáltatásokkal stb. sem rendelkeznek.

Területi politika: Helyi adottságokat figyelembe vevő közberuházásokra volna szükség, amely létrehozná helyben a kritikus tömeget

A hazai ipar iparági megoszlása egyben területi különbségek hordozója is, a perspektivikus iparágak kijelölése (vö. Irinyi Terv 2016) és kiemelt fejlesztése területpolitikai eszközként is értelmezhető. A ma sikeres ipari térségek versenyképességének megőrzése (pl. feljebb lépés, az Ipar 4.0 kihívásokra való felkészülés vagy a jövőbeli tőkemozgások vonzása) és a perifériák újraiparosítása egyszerre jelenik meg igényként. A perifériák esetében ez csak jelentős, a területi tőke rekonstrukciójára törekvő célzott közberuházásokkal képzelhető el, és így is több évtizedes feladat lesz – a Modern Városok Program újraiparosítási törekvéseinek (Lux 2019) eredménye, illetve Debrecen pályája bizonyosan fontos leckékké válhat majd. Általános probléma, hogy a ma sikeres térségek újraiparosodását korábban elősegítő fő tényezők (bőséges, képzett munkaerő; új európai telephelyeket kereső működő tőke) együttállása már nem érvényes; egy-két szerencsés véletlent nem számítva a perifériák esetében is csak a belső (endogén) erőforrásokra építő, helyspecifikus (place-based) fejlesztési filozófia tűnik életképesnek (vö. Zsibók 2020). Az egyes iparágak azonban maguk is más-más fejlődési potenciállal rendelkeznek, és fejlesztésük is eltérő megközelítéseket igényel.

A hazánkban vezető szerepet játszó járműgyártás és gépipar mutatja a legerősebb nemzetközi integrációt, a közép-európai feldolgozóipari integrációs zóna részeként széles körű, egymást kiegészítő tevékenységek megjelenése jellemzi. Ez az integráció magas külföldi tulajdoni hányaddal is jár, ezeket a rendszereket jobbra kívülről irányítják és világpiaci folyamatok mozgatják, amelyekre a magyar állam csekély közvetlen ráhatással bír. A külföldi működő tőke berendezkedése tartós (erre utalnak a mélyebb területi beágyazottságot megelőlegező kiegészítő beruházások), egyben az iparágban folyamatos belső megújulás (Ipar 4.0, elektromobilitás, autonóm járművek) folyamatos alkalmazkodást követel. Itt ezek a részterületek jelentik az iparpolitika fő mozgásterét.

Problémát jelent, hogy a járműipar beszállítói rendszerei maguk is a külföldi működő tőkén alapulnak; a hazai vállalkozások számára nehézséget jelent a harmadik körös beszállítói státusznál feljebb kerülni, és az is, hogy bár a beszállítói hálózatok térben aránylag kiterjedtek, a távolság így is megnehezíti az integrációs zónán kívüli vállalatok bekapcsolódását. Talán jobb esélyt jelentenek a saját termékek fejlesztésére törekvő középmeretű és ebbe a körbe törekvő hazai vállalkozások. Mind e cégek száma, mind az ország mérete és műszaki kultúrája a rés piacokra specializálódó, magas minőségű termelésre volna legalkalmasabb; ezt a fejlődési utat több új technológiai és iparszervezési innováció támogatja, amelyek térben szétszórta ipartelepítést is lehetővé tennének. A gépipar sokrétűsége, jó alkalmazkodóképessége és magas értéktermelő képessége révén a jövőben is kulcsszerepet játszik a magyar ipar fejlődésében.

A tudásintenzív, magas innovációtartalmú iparágak (köztük pl. a gyógyszeripar vagy a szoftveripar) fejlődése ma világszerte nagyvárosi térségekhez és tudásközpontokhoz kötődik. Magyarországon elsősorban Budapest vonzáskörzete képes bekapcsolódni az innovatív iparágak globális versenyébe, a jövőben „magával húzva” néhány városi egyetemi központ vállalatait (lásd a kötetben: Páger 2020). Ugyanakkor a magyar állam évtizedeken át módszeresen elhanyagolta a technológiai innovációkat kitermelő mérnöki, természettudományi, matematikai és informatikai oktatás, illetve a K+F vidéki kapacitásainak fejlesztését (lásd pl. Enyedi 1987!), miközben ez a többi visegrádi országban, Szlovéniában, Románia nagyvárosaiban is lezajlott. Kritikus tömegek, emberállomány és támogató intézmények hiányában nincs remény ezen iparágak tömeges fejlesztésére; sőt, a meglévő vállalatok sem részesülnek az alap kutatások túlcsoportuló hatásaiból.

A környezetipar („zöld vagy kék gazdaság”) kapacitásai Magyarországon gyakran reaktivációs tevékenységek, környezeti károk felszámolása során épültek fel, majd mellettük megjelentek a fenntartható energiatermelés (fotovoltaikus rendszerek, bioüzemanyag, biomassa), a kommunális szolgáltatás-ellátás és általában a környezettechnológiák szempontjai (lásd a kötetben: Varjú, Mezei 2020). Ennek megfelelően az iparágra specializált vállalkozások területi eloszlása aránylag dekoncentrált, jellemzően a kis- és középvállalati szektort érinti, amelyek mellett néhány nemzetközi szereplő és köztulajdonú vállalat található. A környezetipar nem önálló iparág, hanem iparágakat átfogó, de közös alaptermotechnológiákat használó tevékenységcsoport. Sokrétű tudást alkalmaz, és számos tevékenységében kötődik a vidékies, nagyvárosokon kívüli térségekhez is; szerepe növekvő, és erősen kötődik az alkalmazott innováció regionális rendszereihez (regionális innovációs stratégiákhoz).

Az iparágak között a könnyű- és élelmiszeripar marginalizációja folytatódott az elmúlt évtizedben. Az európai folyamatok és a Távol-Kelet felemelkedése tükrében ezek közül az előbbit csak mérsékelni lehetett volna, utóbbi azonban tartósan és lényegesen lehetőségei alatt teljesít (a rosszabb helyzetből indult, hazánknál rosszabb agrárbiológiai adottságokból gazdálkodó lengyel élelmiszeripar sikerei ezt alátámasztják). Jellemzően az EU-támogatások is az alacsony feldolgozottsági fokú alapanyagtermelést szolgálják a magas minőségű termékekre szakosodott, a lokalitásban gyökerező élelmiszeripar fejlesztése helyett (a területhasználati vonatkozásokról lásd a kötetben: Farkas, Hoyk 2020). A kivételt sokszor olyan nagyüzemek jelentik, amelyek csak más hazai vállalatok kárára, őket kiszorítva tudnak terjeszkedni. Az élelmiszeripar hanyatlása egyben a beszállító vidéki térségek gazdaságát is visszahúzza, akadályozza a magas hozzáadott értékű, exportképes mezőgazdaság kialakulását, és csökkenti a térségek eltartóképességét. Itt tehát különösen nagy szerepe lenne a helyközpontú (place-based) szemléleten alapuló, kapacitásteremtő és termelési kultúrákat létrehozó, megerősítő fejlesztési filozófiának, a kis- és középvállalati szektor és a hazai vál-

lalkozások megerősítésének. Itt az osztrák mezőgazdaság 1970-es, 1980-as évektől végrehajtott minőségi fordulata kínál követhető példát. A könnyűipar relatív siker-társégei egyfajta „rendezett visszavonulás” maradékai néhány kis- és középvárosban, de kiemelkedő versenylőnyöket, erős gazdasági hálózatokat nem képesek felmutatni (Molnár 2013, 2017), fennmaradásuk pedig komoly innovációs fordulat hiányában kétségesnek tűnik.

Irodalom

- BARTA GY. (2002): *A magyar ipar területi folyamatai 1945–2000*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs.
- ENYEDI GY. (1987): Szellemi megújulás – a tudomány elterjedése Magyarországon. *Társadalomtudományi Közlemények*, 4., 506–511.
- FARKAS J. ZS., HOYK E. (2020): *Térhasználat*. Jelen kötetben.
- GÁL Z., MARCINIÁK R. (2020): *Üzleti szolgáltatások*. Jelen kötetben.
- FALGÓCZI, B., DRAHOKOUPIL, J., BERNACIAK, M., PAVLÍNEK, P. (eds.) (2015): *Foreign investment in Eastern and Southern Europe after 2008. Still a lever of growth?* University of Nebraska, Omaha.
- Irinyi terv az innovatív iparfejlesztés irányainak meghatározásáról*. (2016) Nemzetgazdasági Minisztérium, Budapest.
- JÓZSA V. (2019): *A vállalati beágyazódás útjai Magyarországon*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs.
- KISS É. (2010): *Területi szerkezetváltás a magyar iparban 1989 után*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs.
- LENGYEL I., SZAKÁLNÉ KANÓ I., VAS ZS., LENGYEL B. (2016): Az újraiparosodás térbeli kérdőjelei Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 5., 615–646.
- LUX G. (2017): *Újraiparosodás Közép-Európában*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs.
- LUX G. (2019): A Modern Városok Program újraiparosítási törekvései. *Tér és Társadalom*, 1., 44–65.
- LUX G., PÁGER B., KOVÁCS SZ. (2020): Hazai tulajdonú középvállalatok a magyar feldolgozóiparban. *Tér és Társadalom*, 1., 69–95.
- MOLNÁR E. (2013): Egy zsugorodó iparág újrapozicionálásának kérdőjelei: Magyarország cipőgyártása a rendszerváltás után. *Tér és Társadalom*, 4., 95–114.
- MOLNÁR E. (2017): A félperiféria szerepe az élőlomka-igényes ágazatok globális értéktermelési hálózataiban. *Területi Statisztika*, 4., 436–464.
- NEMES NAGY J., LÖCSEI H. (2015): Hosszú távú megyei ipari növekedési pályák (1964–2013). *Területi Statisztika*, 2., 100–121.
- NÖLKE, A., VLEIENHART, A. (2009): Enlarging the varieties of capitalism: The emergence of dependent market economies in East Central Europe. *World Politics*, 4., 670–702.
- PÁGER B. (2020): *Kutatás-fejlesztés és innováció*. Jelen kötetben.
- RECHNITZER J. (2016): *A területi tőke a városfejlődésben – A Győr-kód*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs.
- RECHNITZER J., FEKETE D. (2019): *Együtt nagyok. Város és vállalat 25 éve*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- VARJÚ V., MEZEI C. (2020): *Hulladékgazdálkodás*. Jelen kötetben.
- ZSIBÓK ZS. (2020): *Gazdasági értéktermelés*. Jelen kötetben.